

Marx og Aristoteles

Anne-Marie Eggert Olsen

Marx er forbundet med Aristoteles ad flere veje, der præger karakteren af hans tænkning. Den ene er indirekte og går igennem Hegels aristotelisk formulerede opfattelse af historien som dynamisk udvikling, dvs. som virkeliggørelse gennem en dialektisk proces. Marx overtager med få, om end principielle ændringer denne grundopfattelse i sin historiske materialisme og viderefører dermed den hegelsk-aristoteliske refleksionsform og dens grundbegreber i sin analyse af den kapitalistiske produktionsmåde.

Der er imidlertid også en direkte forbindelse: Marx betragter Aristoteles som sin første og største forgænger på det område, der udgør det systematiske omdrejningspunkt i hans tænkning, nemlig vareanalysen i første del af *Kapitalen*. Dette vil jeg udfolde nærmere i det følgende og vise, at Marx løser gåden om varens værdi ved at tænke som Aristoteles.¹

Første kapitel i *Kapitalen* indledes med de berømte ord: "Der Reichtum der Gesellschaften, in welchen kapitalistische Produktionsweise herrscht, erscheint als eine 'ungeheure Warensammlung', die einzelne Ware als seine Elementarform. Unsere Untersuchung beginnt daher mit der Analyse der Ware." (MEW 23, 49)

Mange har gennem tiden valgt at betragte *Kapitalens* anliggende som et isoleret økonomisk spørgsmål – i den moderne betydning af økonomi som en uddifferentieret specialvidenskab. Det er det ikke. Det drejer sig for Marx grundlæggende om de værende tings beskaffenhed, og den annoncerede analyse må i udgangspunktet betragtes som filosofisk, dvs. teoretisk, spekulativ: Vi skal undersøge varen *qua* vare, dvs. varens væsen. Og her er Aristoteles direkte relevant. Efter den første differentiering af varen i hhv. brugsværdi og bytteværdi gennem de aristoteliske refleksionsbe-

1. Se hertil generelt Scott Meikle, *Essentialism in the Thought of Karl Marx*. London: Duckworth 1985. Især kap. 2: 'Historiography and Dialectical Philosophy', s. 16-60. Meikle ser overordnet Marx' videreførelse af Hegel som en 'materialistisk aristotelisme', der opererer med essenser i modsætning til den iflg. Meikle stadigt fremherskende 'atomisme'.

greber stof og form refererer Marx direkte til Aristoteles: „Die beiden zuletzt entwickelten Eigentümlichkeiten der Äquivalentform werden noch faßbarer, wenn wir zu dem großen Forscher zurückgehn, der die Wertform, wie so viele Denkformen, Gesellschaftsformen und Naturformen zuerst analysiert hat. Es ist dies Aristoteles.“ (MEW 23, 73) Hans enestående fortjeneste er at have indset, at der skal en særlig formal identifikation til, for at varebyttet kan lade sig gøre.

Aristoteles' overvejelser over vareformen findes i den *Nikomakhæiske Etik* V.5 og i *Politikken* I.9. I *Etikken* forklarer Aristoteles, at varebyttet – i hans eksempel: '5 senge er lig med 1 hus' – er udtryk for en ækvivalering, der forudsætter kommensurabilitet (*symmetria*) mellem senge og huse; de må på en eller anden måde være *kvalitativt* lige, for at 5 af den ene slags kan ækvivalere 1 af den anden slags. Aristoteles er klar over, at *byttemidlet*, penge, ikke i sig selv kan være fællesnævneren. Penge er nemlig blot det konventionelle udtryk for den ækvivalent, der allerede er på spil i det simple varebytte, hvor der udveksles uden penge; altså i det marx'ske formelsprog: $v = p = v$ (vare = penge = vare) er det samme som $v = v$. Aristoteles har forstået den dobbeltkarakter, ting nødvendigvis må have for at kunne byttes: På den ene side deres umiddelbare nytte for os *qua ting*, dvs. deres brugsværdi; og på den anden side deres særlige form *qua varer*, dvs. deres bytteværdi. I det følgende kapitel af *Kapitalen*, 'Der Austauschprozeß' (MEW 23, 100, n. 39;), krediterer Marx også Aristoteles for at have indset (*Politikken* I.9), at det er brugsværdien, der muliggør vareformen. At også pengene har brugsværdi og dermed selv kan optræde som varer, altså selv har varens dobbeltkarakter, bliver afgørende i Marx' fremstilling i 4. kapitel, 'Verwandlung von Geld in Kapital':

„Das Ende jedes einzelnen Kreislaufs, worin sich der Kauf für den Verkauf vollzieht, bildet daher von selbst den Anfang eines neuen Kreislaufs. Die einfache Warenzirkulation - der Verkauf für den Kauf - dient zum Mittel für einen außerhalb der Zirkulation liegenden Endzweck, die Aneignung von Gebrauchswerten, die Befriedigung von Bedürfnissen. Die Zirkulation des Geldes als Kapital ist dagegen Selbstzweck, denn die Verwertung des Werts existiert nur innerhalb dieser stets erneuerten Bewegung. Die Bewegung des Kapitals ist daher maßlos.“ (MEW 23, 166-67)

Marx formulerer sig her ikke tilfældigt i en ordlyd, der minder om Aristoteles, og i en længere note (167, n. 6) redegør han for passagen i *Politikken* I.9, hvor Aristoteles skelner mellem to former for erhvervsvirksomhed: På den ene side økonomien, hvor sigtet er at skaffe midler til livsfornødenheder for *oikos* eller *polis* og derfor er begrænset. Og på den anden side krematistikken, kunsten at tjene penge, der gør midlet til et mål i sig selv, og som derfor er ubegrænset. I krematistikken er pengene med Aristoteles' ord 'begyndelse og ende'.

Aristoteles er således også referencepunkt og autoritet i omvendingen af $v=p=v$ til $p=v=p$, kapitalens almene formel (MEW 23, 170).

Dette til trods er Aristoteles' analyse imidlertid løbet ind i vanskeligheder. Senge og huse er, hvad de er, i kraft af at have forskellig substantiel form, og det er ikke til at se, hvordan de skulle kunne have endnu en substantiel form, der gør dem til samme slags ting, altså varer, og hvad den skulle bestå i. Aristoteles kan ikke indløse sin sande forståelse af varens iboende dobbeltkarakter som hhv. brugsværdi og bytteværdi og må alligevel lede efter målestokken et andet sted end i tingene selv. Det er nødvendigt, skriver Aristoteles (NE V.5, 1133a), "at alle [varer] kan måles ved ét eller andet, som vi sagde før; og det, der måler, er i sandhed *hē khreia*, som holder alting sammen." Hvad betyder nu det?

I den engelske tradition oversatte man langt ind i det 20. århundrede gerne *khreia* med 'demand', dvs. 'efterspørgsel'.² Dette er nok en forkert oversættelse, farvet af en liberalistisk økonomisk teori om, at varers værdi er identisk med deres pris som fastsat af mekanismen udbud-efterspørgsel. En rigtigere oversættelse er 'need', dvs. hvad vi har behov eller brug for. Marx gengiver Aristoteles' overvejelser med samtidens almindelige tyske oversættelse, 'Bedürfnis'. Aristoteles fortsætter også selv som følger, om end

2. Således 2 standardoversættelser:

Aristotle. Nichomachean Ethics. Trans. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press, 1925: "All goods must therefore be measured by some one thing, as we said before. Now this unit is in truth demand, which holds all things together".

Aristotle. The Nicomachean Ethics. Trans. H. Rackham. London: Harvard University Press/William Heinemann Ltd, 1926: "It is therefore necessary that all commodities shall be measured by some one standard, as was said before. And this standard is in reality demand".

Se hertil Scott Meikle, *Aristotle's Economic Thought.* Oxford University Press, 1995, 28-42

lidt kryptisk: "Hvis vi ikke har brug for noget, eller ikke har brug for det samme, vil der ikke være nogen udveksling, eller i hvert fald ikke den samme."

Aristoteles har gravet sig et lag længere ned i analysen, men leder stadig efter svaret. Hvis *khreia* er målestok, mangler vi stadig en bestemmelse af det fælles, som måles. De forskellige (uens) behov er måske nok, hvad der holder alting sammen i gensidig udveksling; behov kan bare ikke forklare den *objektive* kommensurabilitet, der nødvendigvis må foreligge, for at varebyttet kan finde sted. Der findes heller ingen objektiv enhed for behov, så de kan fungere som målestok eller standard. Aristoteles varierer ideen om behov i kombination med penge, så *khreia* bliver årsag til udvekslingen, og pengene udgør målestokken, men det løser, som han selv allerede har gjort opmærksom på, ikke problemet, og tankegangen kører i ring. Sluttelig insisterer han – *malgré lui* – uden videre på pengene som den konventionelle, lighedssættende faktor og ender dermed i en regulær apori.

Aristoteles kommer langt i sin analyse af vareformen, men kører fast i selve ækvaliteten; han får ikke fat i værdisubstansen, altså det kvalitative aspekt, der kan gøre senge og huse lige, nemlig menneskeligt arbejde. Det er iflg. Marx undskyldt med hans historisk-samfundsmæssige horisont:

„Daß aber in der Form der Warenwerte alle Arbeiten als gleiche menschliche Arbeit und daher als gleichgeltend ausgedrückt sind, konnte Aristoteles nicht aus der Wertform selbst herauslesen, weil die griechische Gesellschaft auf der Sklavenarbeit beruhte, daher die Ungleichheit der Menschen und ihrer Arbeitskräfte zur Naturbasis hatte. Das Geheimnis des Wertausdrucks, die Gleichheit und gleiche Gültigkeit aller Arbeiten, weil und insofern sie menschliche Arbeit überhaupt sind, kann nur entziffert werden, sobald der Begriff der menschlichen Gleichheit bereits die Festigkeit eines Volksvorurteils besitzt. Das ist aber erst möglich in einer Gesellschaft, worin die Warenform die allgemeine Form des Arbeitsprodukts, also auch das Verhältnis der Menschen zueinander als Warenbesitzer das herrschende gesellschaftliche Verhältnis ist. Das Genie des Aristoteles glänzt grade darin, daß er im Wertausdruck der Waren ein Gleichheitsverhältnis entdeckt.

Nur die historische Schranke der Gesellschaft, worin er lebte, verhindert ihn herauszufinden, worin denn "in Wahrheit" dies Gleichheitsverhältnis besteht.“ (MEW 23, 74)

Historisk og samfundsmæssig udvikling gør det dog ikke alene og har i hvert fald ikke opklaret værdiformen for samtidens vulgærøkonomer: “Wenn ein Denkreise wie Aristoteles in seiner Würdigung der Sklavenarbeit irrte, warum sollte ein Zwerg-ökonom, wie Bastiat, in seiner Würdigung der Lohnarbeit richtig gehen?” (MEW 23, 96, note 33)

Marx kommer videre end sine samtidige, ikke mindst fordi han fortsætter med at tænke i forlængelse af Aristoteles, når han insisterer på at betragte også arbejdet som en vare med såvel brugs- som bytteværdi. Med Hegel som mellemstation omformer han Aristoteles' metafysiske naturalisme til historisk materialisme. Kortfattet – og lidt smart – kan man sige, at Marx sætter Hegel tilbage på fødderne ved at vende Aristoteles på hovedet. Lad os derfor et øjeblik se nærmere på grundlaget for Aristoteles' vareanalyse. Det handler nemlig ikke bare om horisont i historisk og samfundsmæssig forstand, men også om den deri indskrevne metafysiske horisont.

I *Fysikken*, der ret beset udgør førstefilosofien om de foranderlige ting sammensat af stof og form (*Metaf.* VI, 1026 a), har Aristoteles ingen problemer med at analysere ting som produkter af menneskeligt arbejde, *poiēsis*. Her findes foruden senge og huse fx også serviceydelser som den kur, lægen tager sig betalt for. De bliver sågar, prægnant i 2. bog af *Fysikken*, eksemplariske for analysen af den naturlige substans gennem de 4 årsager, stof, form, virkeårsag og formål, fordi de kunstige ting er mere kendt for os end de naturlige: Vi producerer ved at gestalte et *stof* i en *form*, der er sammenfaldende med tingens *formål* for os. Spørger vi nu til *virkeårsagen*, kunne man forvente, at det menneskelige, produktive arbejde trods alt ville melde sig som årsag til artefakta, men det gør det ikke. Virkeårsagen til hus og seng er for en umiddelbar betragtning selvfølgelig husbyggeren eller møbelsnedkeren, men kun *qua* husbygger eller snedker, dvs. som bærer af den relevante indsigt i det formål, der skal realiseres. Det bliver i sidste formen, der udgør den effektive årsag, ikke det konkrete, materielle arbejde med sten og træ. Paradigmet for tilblivelsen af artefakta er på netop dette punkt de ting, der

findes af natur: ideen om en seng skaber en seng, som et menneske avler et menneske. Kunsten efterligner naturen, og naturen avler, den arbejder ikke.

Når selv de bedste økonomer i Marx' samtid har problemer, der ikke bringer dem meget videre end Aristoteles i bestemmelsen af værdiformen/varesubstansen, skyldes det ikke mindst, at de fastholder en naturalistisk betragtning af arbejdet som kvalitativt og konkret. De kan ikke betragte arbejdet *qua* arbejde, altså som abstrakt lønarbejde.

Marx bestemmer som bekendt varens værdiform som den gennemsnitlige værdi (= mængde målt i tid) af samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, der medgår til fremstillingen. Dette er kun muligt og gælder kun for et samfund, hvor menneskeligt arbejde overvejende udføres løst fra enhver kvalitativ bestemmelse, så det kan betragtes og værdisættes abstrakt. Når senge og huse og lægelig behandling kan mødes og byttes på markedet, uanset al forskellighed, er det fordi de selv, og alt hvad der medgår til deres fremstilling, har en ækvivalentform i kraft af det eneste, de som ting har tilfælles: deres tilblivelse gennem menneskeligt arbejde, *der selv har vareform*. Det er den værdiformende faktor, der ligesom den aristoteliske substantielle form går genererende igennem hele systemet: *En vare producerer en vare*.

Marx' bestemmelse af vareformen som den gennemsnitlige mængde af abstrakt arbejde bliver gerne omtalt som 'arbejdsværditeorien' – og kasseres som uholdbar økonomisk teori ikke blot af liberale økonomer, men også af mange Marx-tilhængere. Nu bortset fra, at økonomerne har en tendens til at forveksle værdi med pris, så er det som nævnt en omdiskuteret sag, hvad Marx egentlig laver i sin vareanalyse.³ I de senere årtier har en række studier forsøgt at rehabilitere Marx' teoridannelse som filosofisk ved at bruge betegnelsen 'socialontologi',⁴ ofte med henvisning til Aristoteles: Ligesom Aristoteles undersøger det værende qua værende, undersøger Marx det værende qua socialt, qua

3. En klar fremstilling findes i Esben Bøgh Sørensen, 'Fra arbejdsværditeori til værdikritik' https://www.academia.edu/19669036/Fra_arbejdsv%C3%A6rditeori_til_v%C3%A6rdikritik, acc. 12.02.2025

4. Således bl.a. Carol C. Gould, *Marx' Social Ontology. Individuality and Community in Marx' Theory of Social Reality*. (Cambridge, Mass. & London: MIT Press, 1980). Jonathan E. Pike, *From Aristotle to Marx: Aristotelianism in Marxist Social Ontology* (Aldershot: Ashgate, 1999). Søren Mau, *Mute Compulsion. A Theory of the Economic Power of Capital*. SDU 2019, kap. II: 'The Social Ontology of Economic Power', s. 73-113. Også Meikle tenderer mod at tillægge Marx en ontologisk essentialisme.

samfund, hvorved der nærmere forstås spørgsmålet: Hvad er samfund overhovedet, i.e. samfundets natur eller væsen, uafhængigt af diverse udformninger. Nu er ontologi desværre blevet et akademisk modeord: Vi har historisk ontologi (Foucault), multiple ontologier, der grunder i bevidsthedsindstillinger (fx analogisme), og alle fag med respekt for sig selv har en særlig ontologi som led i deres metodologi (fx pædagogisk ontologi); der findes sågar ontologisk coaching! Ingen studser derfor over en ontologi, der studerer *det værende qua samfund* med støtte i Aristoteles' metafysik, skønt det hos Aristoteles præcis ikke ville være metafysik, eller hvad der i nyere tid betegnes som ontologi, men 'samfundsvidenskab', i.e. etik og politik.

Det er nu én ting – velment – at tage Aristoteles som gidsel for teoretisk lødighed. En anden ting er, at 'socialontologi' ikke er dækkende for, hvad Marx grundlæggende laver. Det basale metodiske udgangspunkt for vareanalysen er hos ham som hos Aristoteles at begribe tingene/varene ud fra dens *iboende* principper/første årsager og lovmæssigheder, ikke at subsumere og begribe den som del af et større hele (kosmos, historie, samfundsformation, politisk økonomi). Samfund er ikke sagen eller spørgsmålet, men *svaret* på det gamle metafysiske spørgsmål om det værende qua værende: det er blevet til vare qua vare og dermed til det abstrakte bytteprincip, der historisk har realiseret sig som essensen i det kapitalistiske samfund. Marx studerer ikke invariante lovmæssigheder ved samfund som sådan, men præcis det modsatte: de konkrete historiske udformninger og forandringer og ultimativt specifikt den kapitalistiske produktionsmåde, der er endt med at blive den altdominerende strukturelle magt. Som Theodor W. Adorno formulerer det: "Die Theorie der Gesellschaft ist aus der Philosophie entsprungen, während sie zugleich deren Fragestellungen umfunktionieren trachtet, indem sie die Gesellschaft als jenes Substrat bestimmt, das der traditionellen Philosophie ewige Wesenheiten hieß oder Geist."⁵

Betegnelsen ontologi tildækker, hvis den overhovedet længere betyder noget som helst, præcis den omfunktionering af traditionel førstefilosofi til *kritik*, der annonceres i *Kapitalens* undertitel, *Kritik der politischen Ökonomie*. Kritik har som teoretisk tilgang mere tilfælles med – og større respekt for – den metafysiske tradition end nogen gængs form for bindestregontologi, og bekender klart, hvad hele det teoretiske arbejde

5. *Soziologie und empirische Forschung* (1957) i *Gesammelte Schriften*, Band 8, Suhrkamp/WBG 1997, 196.

går ud på: Ikke blot at sige, hvordan det værende nu engang er, men at det kan være anderledes, fordi det er blevet, som det er, ved menneskenes egen historiske virksomhed.